

Willem Frederik van Nassau-Dietz, een zieke graaf

Over de invloed van zijn ziekte op het leven aan het Leeuwarder hof (1643-1654).

Naam: Colin Cillessen

Begeleider: E.J. Baakman

Woorden: 8298

Inhoud

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Het Leeuwarder hof.....	8
Hoofdstuk 2: De gezondheid van Willem Frederik.....	12
Hoofdstuk 3: Ziekte en hofleven	16
Conclusie	20
Literatuurlijst	21

Inleiding

“Vernederd als veldheer en mislukt als tegenspeler van De Witt is hij als schlemiel de geschiedenis ingegaan”¹

Het citaat hierboven illustreert goed hoe menig historicus over Willem Frederik van Nassau-Dietz dacht. Hij werd gezien als een pechvogel die het niet voor elkaar kreeg om de wereld naar zijn hand te zetten.² Althans, dit was het klassieke beeld dat men van Willem Frederik had, want na de unieke vondst van zijn dagboeken in de jaren zestig van de twintigste eeuw veranderde dit beeld. Deze dagboeken geven ons een unieke inkijk in het persoonlijke leven van Willem Frederik, die niet de eeuwige pechvogel blijkt te zijn, maar een graaf die het er in het politieke mijnenveld van de Republiek niet slecht vanaf heeft gebracht.

Willem Frederik werd op 7 augustus 1613 geboren en is de stamvader van het huidige Nederlandse koningshuis. In zijn jonge jaren studeerde hij in Leiden en Groningen. Na zijn studie sloot hij zich aan bij het leger van Frederik Hendrik van Oranje. Zijn broer, Hendrik Casimir I van Nassau-Dietz, sneuvelde in de strijd om de Hulst, waardoor Willem Frederik in 1640 stadhouder van Friesland – en later Drenthe en Groningen werd. Als stadhouder woonde Willem Frederik een deel van het jaar in Leeuwarden aan zijn hof.³ Dit Friese hof was het economische en culturele centrum van Friesland, waardoor het veel invloed op de omgeving had. Onder Willem Frederik kreeg de culturele functie van dit hof vorm. Naast zijn aanwezigheid aan het Friese hof was hij ook vaak aanwezig aan het hof van Den Haag. Aan deze hoven trad hij in verschillende sferen op; in Den Haag was hij zelf hoveling, terwijl hij in Friesland aan het hoofd van het hof stond.⁴

Uit de dagboeken van Willem Frederik blijkt dat hij regelmatig problemen had met zijn gezondheid. In zijn dagboeken registreerde hij wanneer hij ziek was en wat dit met hem deed, zo hield hij nauwkeurig bij welke ziektes hij had, welke medicijnen hij nam, wanneer hij moest braken en wanneer hij slecht geslapen had. Willem Frederik had in zijn leven voornamelijk last van koorts, deze koorts varieerde in heftigheid en duur.

Historiografie

In de twintigste eeuw kwam er meer aandacht voor de sociale verhoudingen aan het hof. In 1969 werd *‘Die Höfische Gesellschaft’* van Norbert Elias gepubliceerd waarin hij de nadruk legde op de hofsamenleving en de sociale verhoudingen aan het Franse hof van Lodewijk XIV analyseerde. In dit werk beschreef hij hoe de oude aristocratie langzaam werd vervangen door ministers en ambtenaren en hiermee moderniseerde. Het hof is volgens Elias de plek waar formele en informele macht elkaar ontmoet, waardoor er verschillende machtsstructuren ontstaan.⁵ Volgens Elias werd er dus politiek bedreven op een manier waar eerdere historici nog niet naar hadden gekeken. Zij legden de nadruk vooral op koningen en ministers. Elias

¹ L. Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Leeuwarden 2001) 9.

² Ibidem.

³ W. Bergsma, ‘Willem Lodewijk en het Leeuwarder hofleven.’, *It Beaken* 3:4 (1998) 191-256.

⁴ Geert Janssen, ‘Leven als een graaf: Het hof van Willem Frederik (1613-1664) als particuliere onderneming’, *De zeventiende eeuw* 20:1 (2004) 15-26, aldaar 16.

⁵ N. Elias, *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie* (München 1969).

stelt dat het hof als sociaal construct ook een plek van macht is.⁶ In navolging van Elias stond het sociale leven aan het hof nu meer in de belangstelling. Jeroen Duindam zet zich af tegen de visie van Elias, hij vindt dat Elias te eenzijdig naar het hof kijkt om zo een ontwikkeling aan te tonen. Duindam stelt dan ook dat het hof geen aanstichter van modernisatie is, maar hij ziet de hofcultuur als voortzetting van het middeleeuwse instituut en geeft aan dat deze modernisering pas in de negentiende eeuw werd ingezet. De verandering die Elias beschrijft vindt volgens Duindam dus wel plaats, maar wel pas veel later.⁷ Dries Raeymakers Bouwde verder op de bevindingen van Elias en Duindam en publiceerde een gevalstudie naar de hofhouding van Albrecht en Isabella tussen 1598 en 1621. Deze studie bekeek alle aspecten van het hof en bracht in kaart welke personen er in welke periode toegang hadden tot de vorst. Raeymakers concludeerde uit dit onderzoek dat macht aan het hof werd verkregen door een complex samenspel van afkomst, vertrouwen winnen en vertrouwen behouden.⁸

Hoewel deze studies meer inzicht geven in de cultuur aan het hof, ligt de focus vooral op de hoven in Frankrijk en Oostenrijk. Ronald Asch bracht hier verandering in door essays over het hof in de Nederlanden mee te nemen in zijn publicatie. In deze publicatie werd het Haagse hof van de familie Oranje in de Nederlanden vergeleken met andere hoven in Europa en het Nederlandse hof bleek daarbij uniek door zijn positie in de Republiek, hierdoor bleven de hoven van de familie Oranje namelijk klein vergeleken met andere hoven in Europa.⁹ Olaf Mörke bouwde hier op verder door een stuk over de Nederlandse hofhouding te schrijven, hiermee had hij een andere geografische focus dan andere auteurs uit deze periode. Mörke deed onderzoek naar de functies die de stadhouders in de Nederlanden hadden en concludeert dat, hoewel de stadhouders in de Nederlanden ambtenaar waren, zij over enkele quasi soevereine bevoegdheden beschikten. Zo hadden sommige stadhouders de bevoegdheid om bestuurlijke functies te vergeven omdat dit orde en stabiliteit in het openbaar bestuur zou scheppen.¹⁰

Hiermee baande Mörke de weg vrij voor historici als Philippus Breuker die de nadruk leggen op het Friese hof. Breuker ziet het stadhouderlijk hof in Friesland voornamelijk als Fries instituut en concludeert dat de Friese cultuur, en dan met name het calvinistische geloof, invloed had op het stadhouderlijk hof.¹¹ Echter, niet alle historici zien het hof als Fries instituut. Wiebe Bergsma, een historicus die zich focust op de Friese geschiedenis, legt de nadruk veel meer op de ontstaansgeschiedenis van het Friese hof en dus niet op het hof als instituut. Hij concludeert dat het hof werd gesticht en ingericht door leden van de familie Nassau en dat het gewest Friesland hier geen invloed op had.¹² Geert Janssen zet zich af tegen de benadering van Breuker en sluit zich aan bij de visie van Bergsma. Zo geeft hij net als Breuker aan dat het hof in Friesland niet zozeer een Fries instituut is, maar dat het hof vooral een particuliere grafelijke huishouding was die haar oorsprong bij de familiegeschiedenis van de familie Nassau vond. Hij concludeert dat het hof werd ingericht door leden van de familie Nassau en dat de hovelingen niet per definitie iets met het gewest Friesland te doen hadden,

⁶ Ibidem.

⁷ J. Duindam, *Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court* (Amsterdam 1995).

⁸ D. Raeymaekers, *One Foot in the Palace. The Habsburg Court of Brussels and the Politics of Access in the Reign of Albert and Isabella, 1598-1621* (Leuven 2013).

⁹ R. Asch and A.M. Birke. *Princes, patronage, and the nobility. The court at the beginning of the Modern Age* (Oxford University 1991).

¹⁰ O. Mörke, 'Stadholder' oder 'Staetholder'. *die Funktion des Hauses Oranien und seines Hofes in der politischen Kultur der Republik der Vereinigten Niederlande im 17. Jahrhundert* (Münster 1997).

¹¹ Philippus H. Breuker, 'Court Culture in Seventeenth-Century Friesland', *Dutch Crossing* 18:2 (1994) 61-83.

¹² W. Bergsma, 'Willem Lodewijk en het Leeuwarder hofleven.', *It Beaken* 3:4 (1998) 191-256.

hiermee viel het hof in de private sfeer van de stadhouder.¹³

Willem Frederik zelf werd in de negentiende- en begin twintigste-eeuwse geschiedschrijving niet geprezen. Dit kwam met name door enkele brieven die Willem Frederik op 29 december 1649 en in april 1650 aan Willem II, de toenmalige stadhouder van Holland, had geschreven waarin hij de stadhouder verleidde tot het plegen van een aanslag in Amsterdam. Wanneer deze machtsgreep van Willem II zou lukken hoopte Willem Frederik, vanwege zijn steun, een belangrijke positie toegewezen te krijgen.¹⁴ Door deze brieven werd Willem Frederik door historici gezien als degene die achter de schermen Willem II aanzette tot de aanslag op Amsterdam en feitelijk aanzette tot een staatsgreep. Robert Fruin had weinig goede woorden over voor Willem Frederik. Zo stelde hij dat Willem Frederik niet vies was van geweld en dat hij Willem II gebruikte voor zijn eigen doelen. Hij baseerde zich voor deze conclusie op de brieven die Willem Frederik had geschreven.¹⁵ Andere historici, waaronder Simon Groenveld, sloten zich bij deze visie aan en hadden vanwege de brieven die Willem Frederik had geschreven een negatief beeld over hem.¹⁶ Pas na de publicatie van de dagboeken van Willem Frederik werd dit beeld in de jaren negentig van de twintigste eeuw bijgesteld. Na de publicatie van de dagboeken paste ook Groenveld zijn visie op Willem Frederik aan, hij zag Willem Frederik vanwege de nieuwe informatie in een positiever licht.

Het Friese hof en het leven van Willem Frederik zijn dus onderzocht en dit onderzoek bouwt hierop verder. Het hof wordt vaak in brede zin onderzocht en de discussie gaat over hoe dit hof in de brede context gezien moet worden. Het persoonlijke leven van Willem Frederik wordt weliswaar door historici als Janssen onderzocht, maar de gezondheid van Willem Frederik, en diens relatie tot het hofleven blijft daarbij onderbelicht.

Onderzoeksvraag en relevantie

Dit onderzoek tracht antwoord te vinden op de vraag: Op welke manier had de gezondheid van Willem Frederik invloed op het leven aan het Friese hof van de familie Nassau ten tijde van het stadhouderschap van Willem Frederik tussen 1643 en 1654? Hiermee bouwt dit onderzoek voort op de onderzoeken die gedaan zijn over het leven aan het hof van Willem Frederik en het leven van Willem Frederik zelf. In dit onderzoek wordt echter één concept gepakt, namelijk gezondheid. Vanuit dit concept wordt er naar het leven aan het hof van Willem Frederik gekeken. In dit onderzoek worden de dagboeken van Willem Frederik dus vanuit een nieuwe invalshoek bekeken. De dagboeken zijn gelezen lettend op de gezondheid van Willem Frederik, om zo te bekijken welke invloed de gezondheid van Willem Frederik had op het leven aan het Friese hof.

Inzicht in hoeverre de gezondheid van Willem Frederik invloed had op het Friese hof geeft niet enkel inzicht in de ontwikkelingen aan het Friese hof, maar geeft ons inzicht in de gehele Nederlandse hofcultuur. Het legt bloot welke positieve of negatieve invloed een edelman op zijn huishouding kon hebben en hoeveel aanpassingen aan de hofcultuur werden

¹³ Geert Janssen, 'Leven als een graaf', 15.

¹⁴ Willem Frederik, Gloria parendi, *Dagboeken van Willem Frederik. Stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1643-1649, 1651-1654* (Den Haag 1995) IX.

¹⁵ Robert Fruin, *Verspreide geschriften. Deel 8 Kritische studiën over geschiedbronnen Deel 2. Historische schetsen en boekbeoordelingen Deel I* (Den Haag 1903) 75.

¹⁶ G. parendi, *Dagboeken van Willem Frederik, IX.* & S. Groenveld, *De prins voor Amsterdam. Reacties uit pamfletten op de aanslag van 1650* (Bussum 1967).

gedaan ten tijde van een al dan niet tijdelijke ziekte van een edelman. Deze huishouding was vaak het economische en culturele centrum van de omgeving, waardoor de ziekte van een edelman wellicht invloed kon hebben op het leven van vele burgers.

Onderzoeksmethode

De dagboeken van Willem Frederik staan in dit onderzoek centraal. Deze dagboeken zijn bekeken met de aandacht gericht op gezondheid. Er wordt dus in kaart gebracht wat Willem Frederik zelf schreef over zijn gezondheid. Het is bekend dat Willem Frederik in zijn leven veel problemen had met zijn gezondheid. Zo had hij vanaf 1644 last van een steeds terugkerende koorts, waar niets tegen leek te werken. Over zijn ziektes en wat dit fysiek met hem deed schreef hij uitgebreid in zijn dagboek. Hierdoor zijn de dagboeken een waardevolle bron van informatie wanneer er onderzoek wordt gedaan naar de gezondheid van Willem Frederik.

De dagboeken van Willem Frederik zijn zeer uitgebreid en beschrijven zowel de perioden dat hij in Den Haag verbleef als de perioden dat hij aan het Friese hof verbleef. De dagboeken beschrijven de periode van het jaar 1643 tot januari 1654 en bestaan uit meer dan 1100 pagina's. Het is voor dit onderzoek dan ook onmogelijk om het gehele dagboek te lezen. Hierom tracht dit onderzoek enkel de passages te bekijken die over zijn gezondheid gaan. Als eerst zal het document doorzocht worden op trefwoorden die te maken hebben met ziekte, zoals koorts, hitte, stoelgangen, klistert, warmte, overgeven, flauw en allerlei spellingsvarianties hierop. Door op deze woorden te zoeken, wordt in kaart gebracht op welke momenten Willem Frederik ziek was, wat hij mankeerde, waar hij tijdens de ziekte was en hoe lang de ziekte duurde. Vervolgens worden de perioden waarin hij leed aan een ziekte volledig gelezen. Om te voorkomen dat er zaken over het hoofd gezien worden, zullen ook passages een maand voor en na de ziekte gelezen worden, het kan namelijk voorkomen dat Willem Frederik schrijft dat hij genezen is, maar dat de ziekte relatief kort erna weer terug blijkt te komen. Tijdens het bestuderen van deze perioden wordt in kaart gebracht wat de ziekte met hem deed en op welke manieren de desbetreffende ziekte eventueel het hofleven beïnvloedde. Dit zal gedaan worden voor alle jaren die de dagboeken beschrijven, in acht genomen dat Willem Frederik in de laatste jaren steeds minder uitgebreid in zijn dagboeken schreef, waardoor er waarschijnlijk minder informatie over deze jaren te vinden is.

Hoewel het ziekteverloop van Willem Frederik uitgebreid in de dagboeken beschreven wordt zijn er ook enkele nadelen aan het gebruik van de dagboeken als bron. In een dagboek worden gebeurtenissen altijd vanuit het perspectief van de schrijver, in dit geval Willem Frederik, beschreven. Dit heeft als gevolg dat zaken die door de schrijver als niet belangrijk werden ervaren niet werden opgeschreven. In het geval van Willem Frederik kan het bijvoorbeeld zijn dat hij niet heeft meegekregen dat door zijn ziekte er mensen aan het hof waren die eerder op moesten staan of langer door moesten werken, waardoor dit niet werd opgeschreven. Daarbij schrijft Willem Frederik vanaf 1651 veel minder uitgebreid in zijn dagboeken, waardoor er over deze periode een stuk minder informatie over zijn ziekte is. De dagboeken geven dus een uitgebreid beeld van het ziekteverloop, maar wel vanuit een eenzijdig perspectief en over een bepaalde periode.

Om het antwoord op de hoofdvraag te vinden zal eerst worden bekeken hoe het Friese

hofleven er ten tijde van Willem Frederik in een normale situatie uitzag. Er wordt in kaart gebracht wie er aanwezig waren, wat er gebeurde, hoe de hofcultuur eruit zag en wat ieders, inclusief die van Willem Frederik, verantwoordelijkheden waren. Vervolgens wordt onderzocht met welke gezondheidsproblemen en ziekten Willem Frederik allemaal te maken kreeg. Hierbij wordt in kaart gebracht of hij lichamelijk dan wel geestelijk last ondervond van zijn gezondheid. Tot slot wordt bekeken welke invloed zijn gezondheid had op het hofleven en op zijn verantwoordelijkheden binnen dit hofleven. Hierbij wordt er onderzocht of er zaken waren binnen het hof die als gevolg van de gezondheid van Willem Frederik veranderden en welke aanpassingen er dan zijn gedaan.

Hoofdstuk 1: Het Leeuwarder hof

1.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt uiteengezet hoe het Friese hofleven eruit zag en welke verantwoordelijkheden Willem Frederik aan dit hof had. Anders dan in Den Haag, waar Willem Frederik zelf een hoveling was, was hij aan het Friese hof de hoogste adellijke. Zijn dagboeken geven ons een unieke inkijk in hoe Willem Frederik het hofleven zag, wat hij belangrijk vond in zijn hof en welke invloeden hij hierop uitoefende. Om inzicht te krijgen in de inrichting van het Friese hof is dan ook gebruikgemaakt van deze dagboeken alsmede van al bestaande literatuur.

1.2 Het Friese hof

Het Friese hof vindt zijn oorsprong bij Willem Lodewijk van Nassau-Dillenburg, die in 1584 na zijn benoeming tot stadhouder van Friesland in Leeuwarden het hof heeft gesticht.¹⁷ In deze periode was er geen duidelijke hofcultuur, omdat Willem Lodewijk door zijn militaire functie vaak niet zelf aanwezig kon zijn.¹⁸ Het hof was oorspronkelijk een klein hof dat uit 24 personen bestond, iets wat in deze periode niet vreemd was binnen de familie Nassau, maar wel uniek in Europa.¹⁹ Deze geringe omvang was deels het gevolg van het feit dat de Nederlanden werden bestuurd als republiek, waardoor de familie Nassau slechts de gekozen functie van stadhouder vervulde en dus geen vorsten waren. Deze functie kreeg zij toebedeeld door de Staten-Generaal, waardoor zij in theorie geen soeverein waren. In de praktijk zien we echter dat de familie Nassau wel degelijk als dynastie functioneerde, omdat de functie van stadhouder de facto erfelijk werd.²⁰ Dit had tot gevolg dat de hoven van de familie Nassau uiteindelijk meer gelijkenis vertoonde met de grote hoven in Versailles en Wenen dan van een huishouding van een benoemde functionaris. Ook het hof in Leeuwarden was dus een hof dat via erfopvolging werd overgedragen, waardoor twee generaties later Willem Frederik aan het hoofd van dit hof zou staan. In deze periode maakte het hof ook een groei door en bestond het uit 78 personen, waarvan dertig personeelsleden.²¹

Willem Frederiks functie als stadhouder zorgde er voor dat zijn hof het politieke en culturele centrum van de regio werd.²² Willem Frederik trad hier in twee sferen op, in zijn ambtelijke sfeer als stadhouder en in zijn hof als hoog edelman.²³ Het hof van Willem Frederik vindt zijn oorsprong dan ook niet in de Friese geschiedenis, maar in de geschiedenis van de familie Nassau. Zelf identificeerde Willem Frederik zich ook sterk met de geschiedenis van de familie Nassau.²⁴ Zo verwijst hij in zijn dagboeken regelmatig naar de familie Nassau als: 'Onss huys'.²⁵ Willem Frederik had dan ook meer bezit in Duitsland dan

¹⁷ Bergsma, 'Willem Lodewijk en het Leeuwarder hofleven', 192.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Bergsma, 'Willem Lodewijk en het Leeuwarder hofleven', 214.

²⁰ Lidewij Nissen, 'Staging the Nassau-Dietz Identity: Funerary Culture and Managing Succession at the Frisian Nassau Court in the Seventeenth Century', *The Court Historian* 25:1 (2020) 15-30, 15.

²¹ Bergsma, 'Willem Lodewijk en het Leeuwarder hofleven', 214.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem, 19.

²⁵ G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, 472.

in Friesland, ook het hof zelf was niet in het bezit van Willem Frederik, maar werd door het gewest kosteloos ter beschikking gesteld. Willem Frederik lijkt daarbij weinig ambitie gehad te hebben om de Friese cultuur te leren kennen en de Friese taal te leren.²⁶

Hoewel Willem Frederik zowel graaf van de familie Nassau en stadhouder was, valt hij als stadhouder niet enorm rijk te noemen. Het hof in Friesland was immers geen eigendom van Willem Frederik, maar werd hem door het gewest kosteloos beschikbaar gesteld. Wel bezat hij in onder andere Den Haag, Liesveld en Duitsland enkele landgoederen en huizen met een waarde van rond de 900.000 gulden. Dit lijkt erg veel, maar valt in het niet wanneer het vergeleken wordt met de bezittingen van de Oranjes, die jaarlijks 500.000 gulden verdienden met hun privébezit.²⁷ Zelf verdiende Willem Frederik zo'n 126.000 gulden per jaar, maar financieel verkeerde hij niet in een stabiele situatie.²⁸ Deze benarde situatie lezen we ook in zijn dagboeken, waar hij begin februari 1647 schrijft dat 'mijn reeckening heel afgedaen, en quam meer uytgegeven als ontfanghen 4950 gulden'.²⁹ De benarde financiële situatie van Willem Frederik zorgde ervoor dat er aan het hof op verschillende zaken bezuinigd moest worden.

De hofhouding van Willem Frederik was gebaseerd op de Bourgondische inrichting. Deze manier van de hofhouding organiseren was door Willem van Oranje namelijk standaard geworden in de familie Nassau. Deze hofhouding was verdeeld in verschillende departementen met ieder hun eigen taken, zoals keuken-, kamer- en staldepartementen. Naast de drie departementen waren er ook drie groepen hovelingen, namelijk het vaste personeel, legerofficieren en jonge hovelingen. Het vaste personeel werkte in de departementen, de legerofficieren waren aan het hof om militaire zaken te regelen en de jonge hovelingen waren als page aan het hof verbonden.³⁰

Aan het hof van Willem Frederik stonden alle personeelsleden onder de leiding van de hofmeester. In het geval van het Friese hof van Willem Frederik was dat Gosewijn Wiedenfelt die van 1642 tot 1657 aan het hof werkte. Wiedenfelt stuurde de kamerdienaren, lakeien, het keukenpersoneel en het personeel in de stallen aan. Wiedenfelt was dus verantwoordelijk voor alle departementen aan het hof, bestaande uit zo'n dertig personeelsleden. Er waren echter ook personeelsleden die niet onder leiding van Wiedenfelt stonden. Hieronder vallen Willem Frederiks secretaris, Philip Ernst Verelin en zijn financieel adviseur, Reinier Casembroot. Daarnaast was er aan het hof nog een groep aanwezig die enkel kost en inwoning kreeg.³¹

Men zou verwachten dat aan het hof van de Friese stadhouder vooral de Friese adel aanwezig was. Toch was dit ten tijde van Willem Frederik niet het geval. De top van zijn hof was weliswaar overwegend van adel, maar niet van de Friese adel. Zowel Wiedenfelt als Verlin waren in Duitsland geboren en ook Casembroot was niet Fries, maar kwam uit Den Haag. Willem Frederik rekruteerde zijn hovelingen dus niet in de gewesten waar hij stadhouder van was. Dit gold echter met name voor het hogere hofpersoneel. Het lage hofpersoneel, zoals de wasmeiden en de knechten, waren vaak wel van Friese komaf.³²

²⁶ Geert Janssen, 'Leven als een graaf', 19.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, 332.

³⁰ Geert Janssen, 'Leven als een graaf', 22.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem, 25.

Het hof van Willem Frederik had in de eerste plaats een politieke functie waar de elite zich verzamelde om bestuurszaken te bespreken. Voor Willem Frederik was het hof dan ook voornamelijk een werkplek waar hij mensen ontving met wie hij gesprekken voerde. Deze politieke functie had zowel ten tijde van Willem Frederik als ten tijde van zijn voorgangers de nadruk. Toch zien we dat onder Willem Frederik ook de culturele functie die een hof kan hebben langzaam vorm krijgt, wat mede te maken had met de groei van 55 personen naar 78 personen die het hof ten tijde van Willem Frederik meemaakte.³³ Ten tijde van Willem Frederik neemt de culturele uitstraling van het hof toe, dit vanwege de belangstelling die Willem Frederik toonde voor portretten van zichzelf. Zo ontving hij de schilder Wybrand de Geest aan het hof zodat hij een portret van Willem Frederik kon maken.³⁴ Toch waren er zelden andere uitingen van cultuur, zoals dans of toneel, omdat Willem Frederik zichzelf vooral vermaakte met zijn paarden. De elite in de republiek vermaakte zich doorgaans met stevig drinken en was niet vies van gokken en dit was aan het Friese hof niet anders. Toch probeerde Willem Frederik er als overtuigd calvinist, al dan niet succesvol, zorg voor te dragen dat de waarden van het calvinistische geloof gevolgd werden.³⁵

Willem Frederik was net als de rest van de familie Nassau overtuigd calvinist. Zelf ging hij vier keer per week naar de kerk, hij maakte zelf gebedenformulieren en hij schreef commentaren op Bijbelteksten.³⁶ Als stadhouder wilde hij dat het calvinisme onderdeel werd van de Friese cultuur. Zijn beleid was hier dan ook op georiënteerd.³⁷ Aan zijn hof was het personeel dan ook overwegend gereformeerd en Willem Frederik moedigde zijn hovelingen aan zich aan de gereformeerde regels te houden. Het bijwonen van de ochtend- en avondgebeden werd beloond en zonden zoals vloeken werden bestraft. Naast het bestraffen van vloeken waren ook kaarten en dobbelen verboden aan het hof.³⁸ Het kwam echter voor dat Willem Frederik zelf bezweek aan de verlokkingen van hofdames, gokken en drank.³⁹ Ondanks de gereformeerde overtuiging van Willem Frederik waren er naast gereformeerden ook prominent katholieken aan het hof aanwezig en zij bekleedden soms hoge functies. Willem Frederik voerde hiermee een gedoogbeleid ten aanzien van katholieken, terwijl hij het calvinisme aan probeerde te moedigen.⁴⁰

Het hof van Willem Frederik was geen uitbundig hof, maar een sober calvinistisch hof, wat aansluit bij de hofcultuur van zijn voorgangers. Zo werd het hof van Willem Lodewijk door Emmius, zijn biograaf, beschreven als: 'Zijn hofhouding was beperkt, eerder ingericht met het oog op bescheidenheid en waardigheid, dan trots en ijdelheid'.⁴¹ Het hof was onder Willem Frederik weliswaar wat gegroeid, maar viel in het niet in vergelijking met andere Europese hoven, maar ook vergeleken met de hofhouding in Holland die 140 mensen telde. Qua structuur leek het Friese hof wel op het hof in Holland in die zin dat beide hoven waren ingericht naar het Bourgondische model. Een belangrijk verschil met het Holland was dat in Friesland de adel meer invloed had dan in andere gewesten. Er verbleven aan het Friese hof dan ook regelmatig adellijke personen. Willem Frederik was tijdens zijn aanwezigheid

³³ Bergsma, 'Willem Lodewijk en het Leeuwarder hofleven', 214.

³⁴ Ibidem, 225.

³⁵ L. Kooijmans, *Liefde in opdracht.*, 183.

³⁶ Ibidem, 182.

³⁷ Breuker, 'Court Culture in Seventeenth-Century Friesland', 25-29.

³⁸ L. Kooijmans, *Liefde in opdracht* 183.

³⁹ Bergsma, 'Willem Lodewijk en het Leeuwarder hofleven', 225.

⁴⁰ Geert Janssen, 'Leven als een graaf', 24.

⁴¹ Bergsma, 'Willem Lodewijk en het Leeuwarder hofleven', 192.

aan het hof voornamelijk bezig met het voeren van politiek, waardoor het hof hier ook op was ingericht.

Toen Willem Frederik werd aangesteld als stadhouder van Friesland in 1640 was, in tegenstelling tot zijn voorgangers, wel duidelijk wat er van hem als stadhouder verwacht werd. De stadhouders hadden namelijk twee hoofdtaken toebedeeld gekregen; zij moesten het leger aanvoeren en de gereformeerde kerk beschermen.⁴² Willem Frederik nam de verantwoordelijkheden die hij als stadhouder had gekregen erg serieus, dit is terug te lezen in zijn dagboeken, waar hij bijvoorbeeld aan het begin van 1644 deze verantwoordelijkheden benoemde. Zo schreef hij in zijn dagboek: ‘De instructie van den gouverneur ende stadtholder der provintie van Vrieslandt. - 1. Dat de stadtholder de heeren volmachten sal behoerlijcke respekt ende ghehoorsaemheit lesen ende sich wel waeren om yetwes aen te vangen striedende tegens de vriheit ende souvereiniteit van dien lande’.⁴³ Omdat Friesland een minder gewichtig gewest was dan Holland had de Friese stadhouder beduidend minder macht dan de stadhouder van Holland. Toch slaagde de stadhouder van Friesland, door de steeds wisselende coalities in de stad en op het platteland, er in zijn informele macht uit te breiden. De stadhouder kon als stabiliserende factor werken en hier was Willem Frederik zich zeer bewust van. Zelf zag Willem Frederik zich als dienaar van de Republiek. In zijn ogen moest hij het land dienen en zijn voorouders trouw blijven. Willem Frederik had in zijn optiek het beste met de Republiek voor en wilde door te dienen eer en roem verwerven.⁴⁴

Willem Frederik had militaire en politieke verantwoordelijkheden die hij erg serieus nam en in zijn dagboeken nogal herhaalde, bijvoorbeeld toen hij in 1645 schreef: ‘Dat hij met de heeren gedeputeerden sal maintaineren en de onderhouden, defenderen des lants privilegiën, wetten ende ordonnantiën’.⁴⁵ Hiermee wil hij zich dus blijven herinneren aan de verantwoordelijkheden die hij als stadhouder op zich heeft genomen. Om zijn politieke en militaire taken goed uit te kunnen voeren ontving hij met regelmaat edelen aan het hof om met hun over politiek of het leger te praten en te vergaderen.⁴⁶

Naast zijn formele verantwoordelijkheden hield Willem Frederik zich aan het hof ook bezig met vermaak, rechtspraak en het stimuleren van geloof aan het hof. Willem Frederik vermaakte zich voornamelijk met zijn paarden en reed hier dan ook met regelmaat op. Tevens moest hij de orde aan het hof handhaven en kwam het wel eens voor dat hij iemand de toegang tot het hof verbood, zoals op vier februari 1645.⁴⁷ Bovendien maakte en handhaafde hij beleid om het uitoefenen van het calvinistische geloof aan het hof te stimuleren, hij beloonde mensen die meededen aan het avond gebed en bestrafte mensen die vloekten.⁴⁸

⁴² Bergsma, ‘Willem Lodewijk en het Leeuwarder hofleven’, 204.

⁴³ G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, 98.

⁴⁴ *Ibidem*, xxx.

⁴⁵ *Ibidem*, 98.

⁴⁶ *Ibidem*, 99.

⁴⁷ G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, 103.

⁴⁸ Breuker, ‘Court Culture in Seventeenth-Century Friesland’, 25-29.

Hoofdstuk 2: De gezondheid van Willem Frederik

2.1 Inleiding

Willem Frederik kan omschreven worden als een toberig man; hij maakte zich over allerlei zaken zorgen en niet in de minste plaats over zijn gezondheid. De gezondheid van Willem Frederik was niet altijd even goed en hij had met enige regelmaat last van koorts of andere gezondheidsproblemen. De hevigheid van deze gezondheidsproblemen verschilde nogal. In zijn dagboeken beschrijft Willem Frederik niet enkel de politiek die hij bedrijft, maar hij schrijft ook uitgebreid over zijn persoonlijke inclusief de ziektes die hij heeft, hoe hij probeerde te genezen en hoe hij zich hierbij voelt. Willem Frederik hield onder andere nauwkeurig het ziekteverloop, welke medicijnen hij nam en hoe vaak hij braakte bij. Door zijn ziekteverloop nauwkeurig bij te houden, creëerde hij voor zichzelf een overzicht van het verloop van de ziekte, zodat hij en zijn doktoren wisten wat wel en niet had gewerkt.⁴⁹ Daarbij hield hij ook bij wanneer hij zich wel goed voelde, zoals op 12 januari 1645 toen hij schreef: ‘heb het heylige avontmael ontfangen ende bevond mij heel wel’. Door deze nauwkeurige documentatie van het ziekteverloop is het mogelijk om een goed beeld te krijgen van de ziektes waar Willem Frederik mee te kampen had. Dit hoofdstuk zal zich dan ook bezig houden met de ziektes waar Willem Frederik last van had.

2.2 De gezondheid van Willem Frederik

Zoals eerder aangegeven had Willem Frederik in zijn leven vaak last van koorts. Vaak had deze koorts een normaal verloop en herstelde hij snel. Een goed voorbeeld hiervan is de koorts die hij op 13 augustus 1648 kreeg en die aanvankelijk hevig was. Zo schreef hij in zijn dagboek: ‘Had ick de koortse op 't lijff, kaude en pijn in het hooft, rugge en leeden en most ick te bed ghaen leggen; de koortse was heevich, ick sweetede seer dien naemiddach en nam dess avontz seneblaeder in om te purgeren.’⁵⁰ Ondanks dat hij zelf aangaf dat hij zich behoorlijk beroerd voelde, duiden zijn symptomen niet op een abnormaal ziekteverloop. Zelf gaf Willem Frederik ook aan dat hij snel weer genezen was, dit blijkt ook uit de aantekening in zijn dagboek van 18 augustus 1648 waarin hij mensen aan het hof bedankte voor de goede zorgen tijdens zijn ziekte: ‘augusti dingsdach naedat ick geslaepen en gekleet wass, ginck op het hoff, mijn eerste uytganck, om haer te bedancken voor die sorge, voor mij gehadt terwielen mijne sieckte.’⁵¹ Uit deze dagboekinulling blijkt dus dat hij snel weer genezen is omdat deze zorgen niet meer nodig zijn. Willem Frederik was dus vijf dagen ziek geweest. Uit de dagboeken blijkt dat deze korte koorts Willem Frederik vaker teisterde, zo schrijft hij op 31 december 1648 in zijn dagboek: ‘en heb maer een dach koortz gehadt’.⁵² Hier geeft hij dus aan dat hij slechts een dag koorts heeft gehad. Hoewel deze korte, soms hevige, koorts vervelend was, had hij vaak weinig invloed op het functioneren van Willem Frederik. Dit kwam mede omdat hij deze koorts vaak in Den Haag kreeg, hij was hier immers vaker. Omdat hij in Den Haag een hoveling was had hij hier minder verantwoordelijkheden en had de koorts

⁴⁹ G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, 97.

⁵⁰ *Ibidem*, 549.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, 618.

dus minder invloed op zijn functioneren.

In november van 1644 werd Willem Frederik echter getroffen door een ziekte waar hij minder snel van zou herstellen. Willem Frederik kreeg last van de derdedaagse koorts, dit was waarschijnlijk een virale infectie met het malaria virus maar hier kon in deze periode nog niet voor getest worden.⁵³ Deze infectie kenmerkt zich door regelmatig terugkerende koortspieken met koude rillingen soms gevolgd door braken.⁵⁴ Willem Frederik had deze symptomen en zou hier nog maanden last van hebben. De geneeskunde steunde ten tijde van de derdedaagse koorts van Willem Frederik nog op de leer van lichaamssappen die Hippocrates had opgesteld. Deze leer hield in dat de inwendige bouw van de mens een samenspel was van vaste en vloeibare delen, waarbij de vaste delen bestonden uit vaten en kanalen waar de vloeibare, ofwel lichaamssappen, doorheen stroomden. Er zouden vier lichaamssappen zijn , namelijk bloed, slijm, witte en zwarte gal. Een ziekte zou optreden wanneer er een verkeerde menging van deze lichaamssappen was.⁵⁵ Het lichaam kon hersteld worden door de overtollige sappen te verwijderen door de darmen schoon te spoelen, te laxeren, te zweten of te braken.

Deze infectie trof Willem Frederik toen hij nog aanwezig was in Den Haag, maar kort daarna reisde hij af naar zijn hof in Friesland, waar hij de rest van de tijd dat hij ziek was zou verblijven. Eind december 1644 leek Willem Frederik namelijk weer hersteld en reisde hij per boot naar zijn hof in Friesland. Aanvankelijk leek Willem Frederik inderdaad genezen want hij kon zijn taken aan het hof goed vervullen. Zo valt te lezen in zijn dagboek dat hij zich na aankomst direct bezighield met het bijwonen van vergaderingen en het ontvangen van edelen.⁵⁶ Op 3 januari 1645 kreeg Willem Frederik echter last van koude rillingen die een dag later om zouden slaan in koorts. Koude rillingen gevolgd door hevige koorts blijken typerend voor het ziekteverloop van Willem Frederik, zo schrijft hij op 7 januari 1645 in zijn dagboek: ‘Desen nach kreech ick de caude om twaelf uir, die duurde tot half drie, daernae de hitte’.⁵⁷ Van deze rillingen en koorts had hij met name in de avond en nacht last, wat zijn nachtrust niet ten goede kwam. In deze periode heeft hij nog wel goede dagen, op 10 januari 1645 voelt hij zich bijvoorbeeld weer goed, waardoor hij een hoop werk kan doen.

Toen Willem Frederik doorhad dat hij niet snel van deze koorts zou genezen, liet hij drie artsen komen en zij schreven hem medicijnen voor om de overtollige sappen te verwijderen.⁵⁸ De laxeerpillen zelf leken niet te werken, waarop een andere arts hem adviseerde een klyisma, een manier om de darmen schoon te maken door er een vloeistof in te spuiten, te nemen en dit deed hij dan ook op 10 januari 1645. Deze klyisma leek te werken, want de volgende dag noteerde hij in zijn dagboek: ‘doch Godt sie gedanckt, ick had gheen coortse, gheen caude noch hitte, soodat ick hoop Godt heeft mijn ernstich gebedt verhoort en sal mijn van de sieckte verlost hebben’.⁵⁹ Dit bleek echter niet het geval en een dag later, op 12 januari, noteerde hij in zijn dagboek: ‘ Ick was desen dach heel mat en flau van de coortse’.⁶⁰ De ziekte was niet verdwenen door de klyisma waardoor Willem Frederik verder

⁵³ J. Kaaden, ‘Geschiedenis van de inheemse malaria in Nederland’, *Infectieziekten Bulletin* 10:14 (2003) 388-393.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ G. Lindeboom, *Geschiedenis van de medische wetenschap in Nederland* (2^e druk; Haarlem 1981).

⁵⁶ G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, 93.

⁵⁷ *Ibidem*, 94.

⁵⁸ L. Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Leeuwarden 2001) 69.

⁵⁹ G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, 95.

⁶⁰ *Ibidem*, 96.

ging met de traditionele behandelingen. Ook nam Willem Frederik deze dagen meer rust, zo ging hij op 18 januari 1645 eerder slapen en deed hij in de middag minder, hij hoopte dat de koorts op deze manier weg zou blijven.⁶¹

De behandelingen van de doktoren hadden weinig effect en Willem Frederik verloor langzaam het vertrouwen in zijn behandeling. Op 19 januari stuurde hij ze weg, hij schreef in zijn dagboek: ‘donderdagd sijn de doctoren hier niet geweest, omdat se onnodich sijn, want se in de quartaen weinich off gheen dienst kunnen doen’.⁶² Willem Frederik was van mening dat de behandelingen van de doktoren niets uithaalden en besloot met andere behandelingen te experimenteren, waaronder een braakmiddel van een apotheker. Willem Frederik was tevreden over dit middel, want de volgende dag kon hij weer naar de kerk, zijn doktoren waren echter minder tevreden. Willem Frederik schreef hierover in zijn dagboek: ‘De doctoren sijn niet wel tevreeden, dat ick dat vomitorium van Pyr Upkes heb ingenomen’.⁶³ De doktoren waren het er vooral niet mee eens dat Willem Frederik op eigen houtje dit middel had genomen.

Willem Frederik experimenteerde niet enkel met verschillende braakmiddelen maar vroeg aan allerlei verschillende mensen, van een luitenant tot chirurgijn, om raad.⁶⁴ Hierdoor probeerde Willem Frederik allerlei middelen uit en liet hij een heet ei op zijn polsen leggen, zich inwikkelen in warme doeken en liet hij zich insmeren met brandewijn. Hoewel weinig van deze middelen leken te werken, kwam Willem Frederik zelf wel tot een inzicht: hij sliep regelmatig slecht en dacht de oorzaak daarvan te hebben ontdekt. Het was Willem Frederik opgevallen dat hij moeilijk kon slapen als hij ‘s avonds bier dronk. Hij schreef op 28 januari in zijn dagboek: ‘Des avonts had ick drie glaesen sterck bier gedroncken, hetwelcke mij altereerde ende warmte biebrocht, belette de mij te slaepen; moet mij voortaan voor stercke bieren wachten, biesonder des avonts’.⁶⁵ Ook laat op de avond eten bevorderde volgens Willem Frederik zijn slaap niet. Hij besloot om zijn eetritme aan te passen. Hij schreef op 29 januari in zijn dagboek: ‘als ick veul des avonts adt en dronck, dat mij dan aen mijn slaepen belette de, daer ick im vorders op moet letten’.⁶⁶

Naast dat de derdedaagse koorts een heftige ziekte was die veel ongemak veroorzaakte, wilde Willem Frederik ook om andere redenen graag genezen. Hij wilde in de zomer namelijk graag te velde gaan. Dit schrijft hij op 30 maart dan ook in zijn dagboek: ‘Godt wil mij helpen van dese coortse, opdat ick noch kan te velde gaen’.⁶⁷ Hier vraagt Willem Frederik God om hem te helpen zodat hij nog te velde kan gaan. Dat is niet verwonderlijk, omdat de campagne in de zomer het hoogtepunt was voor een jonge edelman en omdat Willem Frederik voor het eerst meeging in de rang van kolonel wilde hij zijn waarde graag bewijzen. Tijdens de campagne van 1645 zou het leger van de republiek namelijk optrekken tegen de Spanjaarden in het zuiden. Persoonlijk ervoer Willem Frederik dus best wat druk om beter te worden, waardoor hij zich zorgen maakte over zijn gezondheid en allerlei middelen probeerde om maar beter te worden. Achteraf zou dit overigens een

⁶¹ Ibidem, 100.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem, 101.

⁶⁴ L. Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Leeuwarden 2001) 75.

⁶⁵ G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, 102.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, 126.

teleurstellende campagne blijken waarbij er, naast het beleg van Hulst, weinig gebeurde.⁶⁸

Willem Frederik was dus niet constant ziek, maar had periodiek last van verschillende ziektes zoals de koorts. In de periode dat hij stadhouder was is hij eenmaal ernstig ziek geweest door de derdedaagse koorts, waar hij enkele maanden last van had. Tijdens dit ziekteverloop verbleef hij aan het hof in Friesland waar hij allerlei zaken probeerde om maar te genezen in de hoop dat hij nog mee te velde zou kunnen gaan. Hierom liet hij zich door verschillende artsen en vertrouwelingen adviseren.

⁶⁸ L. Kooijmans, *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau* (Leeuwarden 2001) 78.

Hoofdstuk 3: Ziekte en hofleven

3.1 Inleiding

Zoals in het vorige hoofdstuk uiteen is gezet, had Willem Frederik vaak last van koorts. Vaak duurde deze koorts slechts enkele dagen en herstelde Willem Frederik snel, waardoor de invloed op zijn omgeving en daarmee het hofleven beperkt bleef. In november van 1644 werd Willem Frederik echter getroffen door een heftigere ziekte, een koorts die om zou slaan naar een derdedaagse koorts waar Willem Frederik nog maanden last van had en waardoor hij sommige dagen aan zijn bed gekluisterd was. In tegenstelling tot de meeste koortsen, die Willem Frederik troffen als hij in Den Haag was, vond dit ziekteverloop voornamelijk aan het Friese hof plaats. Het Friese hof was het hof van Willem Frederik zelf, waardoor deze ziekte invloed gehad heeft kunnen hebben op het leven aan dit hof. In dit hoofdstuk wordt uiteengezet wat Willem Frederik zelf schreef over zijn ziekte en op welke gebieden dit zijn leven en het hofleven beïnvloedde.

3.2 De gevolgen van zijn ziekte

Wanneer Willem Frederik door de koorts getroffen werd terwijl hij aan het hof in Friesland was, probeerde hij, waar mogelijk, zijn taken te blijven vervullen. Een voorbeeld hiervan is de koorts die hij op 20 december 1649 kreeg. Op deze datum schreef hij namelijk in zijn dagboek: 'maendachs heb ick gelesen, geschreven en vond mij niet heel wel, most alleffenwel te begraffeniss ghaen mit de heer Haeren en dahr bliieven eeten; ick voelde pijn in de buyck, in de rugge en wass gantz niet genegen om uyt te gaen'.⁶⁹ Hij werd op deze dag ziek, maar ging nog wel naar een begrafenis die deze dag tot zijn verantwoordelijkheid behoorde. Naast het bijwonen van deze begrafenis bleef hij tijdens deze koorts ook mensen ontvangen en bleef hij politiek bedrijven. Zo schreef hij op 23 december 1649 in zijn dagboek: 'Fockens quam nae den eeten, die oock van de ooverdracht sprack, en stond hem toe nae den landtsdach'.⁷⁰ Hoewel het ziekteverloop van deze koorts vergelijkbaar was met het ziekteverloop van de koorts die Willem Frederik in 1648 trof, is er een verschil in handelen van Willem Frederik op te merken. Wanneer hij door koorts getroffen wordt in Den Haag legt hij zijn verantwoordelijkheden tijdelijk neer, terwijl hij in Friesland zijn verantwoordelijkheden waar mogelijk blijft vervullen.

Deze schijnbare tegenstrijdigheid in gedrag tijdens het ziektebeeld is te wijten aan de verschillende functies die Willem Frederik aan beide hoven vervulde. Aan het Friese hof was Willem Frederik de hoogste edelman en had hij het voor het zeggen, zo richtte hij het hof in, bedreef er politiek, sprak recht en ontving er gasten. De hovelingen aan het Friese hof probeerden op hun beurt in goed daglicht te komen bij Willem Frederik, om zo een betere positie of een andere gunst te verkrijgen.⁷¹ Aan het hof in Den Haag was Willem Frederik zelf hoveling, waardoor hij minder macht had. De taken die hij hier uitvoerde hadden vooral te maken met het verbeteren van zijn eigen positie en de nadruk lag dus minder op zijn functie

⁶⁹ G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, 724.

⁷⁰ *Ibidem*, 730.

⁷¹ Geert Janssen, 'Leven als een graaf', 19

als stadhouder van Friesland en meer op zijn functie als edelman.⁷² Hierdoor was het waarschijnlijk makkelijker en had het minder impact wanneer hij zijn taken aan het hof in Den Haag tijdelijk staakte.

Zoals in het vorige hoofdstuk beschreven had Willem Frederik vaak last van kortdurende koorts en werd hij in 1644 getroffen door een heftige derdedaagse koorts. Deze derdedaagse koorts kreeg Willem Frederik op 14 november 1644, toen hij aan het hof in Den Haag verbleef. Aanvankelijk leek de koorts niet ernstig, blijktens zijn aanwezigheid op een verjaardag waar hij, ondanks zijn koorts in zijn dagboek schreef: 'Ick had de koortse desen avont, dantste alleffenwel mit'.⁷³ Hier gaf hij aan dat hij last had van koorts, maar nog wel meedanste op het hof. Vanaf 16 november 1644 zou deze koorts erger worden en zou Willem Frederik hierdoor zijn eerste taken laten vallen. Tijdens zijn verblijf aan het hof in Den Haag was de koorts wisselvallig; op sommige dagen voelde Willem Frederik zich goed en op andere dagen kwam de koorts terug. In deze periode was de koorts nog niet zo heftig, waardoor Willem Frederik zich nog bezig kon houden met zijn taken aan het hof in Den Haag en met het bezoeken van de kerk. In zijn laatste maanden aan het Haagse hof sprak hij dan ook nog veel mensen en tegen de tijd dat hij vertrekt nam hij nog afscheid van onder andere prins Maurits. Hij werd tussen deze bezoeken door nog behandeld voor zijn koorts.

Na zijn terugkomst in Friesland pakte hij zijn politieke taken direct weer op, maar na de terugkeer van zijn ziekte moest hij het rustiger aan gaan doen. In de dagboeken van Willem Frederik valt te lezen dat in deze periode de nadruk steeds meer op het herstel van zijn ziekte komt te liggen. Willem Frederik beschrijft in deze periode uitgebreid in zijn dagboek hoe hij zich voelt, wat de ziekte met hem doet en welke behandelingen hij ondergaat. Het schrijven over zijn ziekte deed hij vermoedelijk ook om bij te kunnen houden welke behandelingen werkten en welke niet.⁷⁴ Het bezoek dat Willem Frederik ontving en de zaken waar zij het over hadden, veranderde ook in deze periode. Hij ontving nog wel Friese politici aan zijn bed, maar zijn ziekte was een onvermijdelijk onderwerp. Met name door de aanloop naar de landdag, die ieder jaar aan het begin van februari plaatsvond, bleef Willem Frederik deze periode druk met zijn politieke verantwoordelijkheden. De landdag was een dag waarop de afgevaardigden van de Friese steden en dorpen naar Leeuwarden kwamen om te beslissen over de toewijzing van politieke functies.

Willem Frederik nam zijn politieke verantwoordelijkheden in Friesland erg serieus, dit wordt mede bevestigd door het feit dat hij deze verantwoordelijkheden aan het begin van 1645 in zijn dagboek herhaalt.⁷⁵ Het is dan ook niet verwonderlijk dat Willem Frederik ook tijdens zijn ziekte zoveel mogelijk van deze politieke taken blijft uitvoeren, hoewel dit soms wel enkele aanpassingen vergt. Vanwege de landdag kwamen er veel mensen naar het hof en Willem Frederik moest veel mensen spreken. Deze mensen werden nog steeds ontvangen, maar dan vaak aan het bed van Willem Frederik. Een goed voorbeeld hiervan zien we op 13 januari 1645 toen hij in zijn dagboek schreef: 'Ick sprack veul heeren op mijn bed, Sminia, Nijs, Vringer, eenen Runia, die een compagnie wil werven'.⁷⁶ Hij schrijft hier in zijn dagboek dus dat hij veel mensen aan zijn bed had ontvangen die vaak om verschillende redenen

⁷² G. Janssen, *Creaturen van de macht. Cliëntelisme bij Willem Frederik van Nassau* (Leiden 2005).

⁷³ G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, 84.

⁷⁴ L. Kooijmans, *Liefde in opdracht*, 70.

⁷⁵ G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, 98.

⁷⁶ *Ibidem*, 99.

langskwamen. Hessel van Sminia was een hooggeplaatst ambtenaar die vaak met Willem Frederik over de landdag sprak.⁷⁷ Nijs en Vringer waren edelmannen aan het hof die Willem Frederik van raad voorzagen⁷⁸ en Runia kwam voor economische kansen. Deze manier van politiek bedrijven was geen uitzondering en valt vaker in zijn dagboek te lezen. Soms was hij te ziek om mensen aan zijn bed te ontvangen, zo schrijft hij op 19 januari in zijn dagboek: ‘De heer Van Hoodorp wol bij mij coomen, doch ick excuseerde mij en sach hem niet’.⁷⁹ Hier geeft hij aan dat hij iemand het bezoek moest weigeren omdat hij te ziek was, dit gebeurde echter niet vaak. Op dagen dat hij zich wat beter voelde, ontving hij mensen zoveel mogelijk op een meer gangbare manier, het ontvangen van mensen aan zijn bed was dus niet de normale gang van zaken.

Naast zijn politieke verantwoordelijkheden nam Willem Frederik ook zijn militaire verantwoordelijkheden erg serieus. De belangrijkste reden dat Willem Frederik zo snel mogelijk wilde genezen was dan ook zodat hij mee te velde kon. In zijn dagboek is terug te lezen dat hij zich ondanks zijn ziekte liet informeren over de militaire situatie. Hij schrijft op 12 februari 1645: ‘Destrade had geseit, dat Monsieur mit een leger van 25 mille man soude in Vlaenderen komen’.⁸⁰ Uit dit dagboekfragment blijkt dat Willem Frederik op de hoogte bleef van de militaire situatie en daarmee goede hoop had dat hij mee kon te velde.

Willem Frederik was een gelovig man en vond dat hij als stadhouder de taak had de gereformeerde religie uit te dragen en als standaard te handhaven.⁸¹ Willem Frederik ging zelf dan ook met regelmaat naar de kerk en dit was tijdens zijn ziekte niet anders. Op sommige dagen was het voor Willem Frederik vanwege zijn gezondheid niet mogelijk om zelf fysiek naar de kerk te gaan. Wanneer hij niet naar de kerk kon schreef hij dit op, omdat een kerkbezoek belangrijk was voor een gelovig man als Willem Frederik. Dit gebeurde ook op 29 februari toen hij in zijn dagboek schreef: ‘Des naemiddachs ben ick niet in de kerck geweest, heb mij laeten voorlesen’.⁸² Hij was deze dag ’s ochtends wel naar de kerk geweest, maar ’s middags lukte het niet meer en liet hij zich in plaats van naar de kerk gaan voorlezen uit de Bijbel. Dit gebeurde echter niet altijd, een enkele keer kwam het voor dat hij niet naar de kerk ging en vervolgens niet in de Bijbel las.⁸³ Ondanks dat Willem Frederik ziek was, probeerde hij dus zo vaak mogelijk naar de kerk te gaan, wanneer dit niet lukte liet hij zich dikwijls voorlezen.

Op 14 januari voelde Willem Frederik zich erg goed en schreef hij in zijn dagboek: ‘Ick bevind mij, Godt lof en danck, heel wel’.⁸⁴ Uit dit citaat blijkt dat Willem Frederik het geloof om nog een andere reden belangrijk vond, namelijk omdat god op persoonlijk niveau een belangrijke rol in het leven van Willem Frederik speelde. Hij bidt in zijn dagboeken regelmatig en vraagt god hem te genezen en wanneer het beter met hem gaat, dankt hij god hiervoor. Het geloof was dus niet enkel belangrijk omdat dit onder zijn stadhouderlijke verantwoordelijkheden viel, maar wellicht ook omdat Willem Frederik geloofde dat god hem zou helpen.

⁷⁷ Huygens Resources, <http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/personen/7972> (geraadpleegd op 13-01-2022).

⁷⁸ G. Parendi, *Dagboeken van Willem Frederik*, bijv. 1.

⁷⁹ *Ibidem*, 100.

⁸⁰ *Ibidem*, 106.

⁸¹ *Ibidem*, 98.

⁸² *Ibidem*, 102.

⁸³ *Ibidem*, 104.

⁸⁴ *Ibidem*, 99.

Naast zijn verantwoordelijkheden aan het Friese hof speelde Willem Frederik ook een actieve rol binnen dit hof. Hij was in de eerste plaats de edelman van dit hof, dus moest hij soms geschillen oplossen. Dit was ten tijde van zijn ziekte niet anders en gebeurde ook op 4 februari 1645 toen hij Sabinus Wissema, een personeelslid aan het hof van Willem Frederik, de toegang tot het hof verbood vanwege een geschil dat Sabinus had met de hofmeester.⁸⁵ Naast zijn functie als edelman was Willem Frederik ook bewoner van het hof. Ter vermaak hield Willem Frederik zich graag bezig met zijn paarden en dit bleef hij tijdens zijn ziekte doen. Voor Willem Frederik was het echter niet altijd mogelijk om naar zijn paarden toe te gaan of deze te berijden, maar dit weerhield hem er niet van om er meer te bekijken en te kopen, zo ook op 17 januari toen hij in zijn dagboek noteerde: 'Tomas Michels heeft nu ses bruine merriën bijeen voor 900 gulden, die goet en passelijck schoon sijn, 'twelck goetkoop is'.⁸⁶ Op deze dag heeft hij dus zes nieuwe paarden gekocht, die hij vanwege zijn ziekte niet zelf kon gaan bekijken. Hierop is besloten om de paarden naar de kamer van Willem Frederik toe te brengen.

Naast de gevolgen die de ziekte had op het hofleven had ook de behandeling van Willem Frederik gevolgen voor het leven van het personeel aan het hof. Zoals in hoofdstuk twee beschreven kwam Willem Frederik eind januari 1645 tot de conclusie dat wanneer hij 's avonds veel at of bier dronk, hij een slechte nacht tegemoet ging. Hierom paste Willem Frederik zijn eetpatroon aan, waardoor ook het keuken personeel hun routine aan moesten passen. Daarbij had Willem Frederik weinig vertrouwen in zijn artsen, waardoor zij constant moesten proberen vertrouwen te winnen en te behouden.

Zelf ervoer Willem Frederik zijn ziekte dus als erg beperkend, hij kon bepaalde zaken niet meer of moesten er bepaalde aanpassingen worden gedaan. Vanwege de ziekte en de behandelingen van Willem Frederik veranderde er dus het een en ander aan het Friese hof, deze veranderingen waren tijdelijk en vonden enkel plaats tijdens de ziekte van Willem Frederik. Er waren meer artsen actief die hun best deden om het vertrouwen van Willem Frederik te behouden. Ondertussen probeerde mensen die aan het hof werkten Willem Frederik te adviseren en zo wellicht meer vertrouwen van Willem Frederik te krijgen. Ondertussen moest de keuken aanpassingen doen, omdat het eetpatroon van Willem Frederik veranderde. Willem Frederik zelf kon edelen vaak niet meer op een reguliere manier ontvangen en deed dit noodgedwongen vanuit zijn bed. Ook zijn kerkbezoek en zijn vermaak werd indien nodig aangepast, zo liet hij zich uit de Bijbel voorlezen of liet hij zijn paarden naar zijn slaapkamer komen.

⁸⁵ Ibidem, 103.

⁸⁶ Ibidem, 100.

Conclusie

Dit onderzoek trachtte antwoord te vinden op de volgende onderzoeksvraag: Op welke manier had de gezondheid van Willem Frederik invloed op het leven aan het Friese hof van de familie Nassau ten tijde van het stadhouderschap van Willem Frederik tussen 1643 en 1654? Om antwoord te vinden op deze vraag is eerst uiteengezet hoe het Friese hof eruit zag in een normale situatie en wat de verantwoordelijkheden van Willem Frederik waren. Hiermee is inzicht verworven in hoe Willem Frederik zijn hof in had gericht en wat hij belangrijk vond. Vervolgens is aan de hand van de dagboeken onderzocht van welke gezondheidsproblemen Willem Frederik last had, waar hij was toen hij hier last van had en hoelang deze problemen duurden. Tot slot is gekeken naar hoe zijn ziektebed tijdens de derdedaagse koorts verliep en welke gevolgen dit voor zijn hofhouding had.

Fysiek was Willem Frederik niet enorm sterk, hij had periodiek last van gezondheidsproblemen. Willem Frederik had tijdens zijn leven voornamelijk last van koorts. Tijdens het onderzoek kwam naar voren dat hij een keer in zijn leven erg ziek is geweest en dat hij het grootste deel van zijn ziekteverloop aan het hof in Friesland verbleef. In deze periode had hij last van de derdedaagse koorts die hem maanden zou teisteren. De andere keren dat hij ziek was duurde dit te kort om enige relevante invloed op het hofleven te hebben, of was hij niet aanwezig aan het Friese hof.

Uit dit onderzoek blijkt dat aan het hof in Friesland in de periode tussen 1643 en 1650 behoorlijk wat aanpassingen werden gedaan wanneer Willem Frederik ziek was. Het personeel moest aanpassingen doen om de genezing van Willem Frederik te bevorderen, bijvoorbeeld door op andere tijden te koken. Gasten werden tijdens het ziektebed regelmatig aan bed ontvangen waardoor de manier waarop politiek werd bedreven veranderde. Daarbij kwam het voor dat Willem Frederik voorgelezen werd uit de Bijbel in plaats van dat hij naar de kerk ging of dat zijn paarden ter schouwing naar zijn slaapkamer werden gebracht. Het hofleven functioneerde dus op een normale manier, tenzij Willem Frederik ziek was. Dan werden er periodieke wijzigingen aangebracht maar dit werden geen permanente wijzigingen. Hiermee kan geconcludeerd worden dat de ziekte van Willem Frederik veel invloed had op de mensen in zijn directe omgeving, de mensen die binnen het Friese hof werkte en zijn zakelijke en sociale contacten.

Literatuurlijst

Primair:

Willem Frederik, Gloria parendi, *Dagboeken van Willem Frederik. Stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, 1643-1649, 1651-1654* (Den Haag 1995).

Secundair:

Asch, r., A.M. Birke. *Princes, patronage, and the nobility. The court at the beginning of the Modern Age* (Oxford University 1991).

Bergsma, W., 'Willem Lodewijk en het Leeuwarder hofleven.', *It Beaken* 3:4 (1998) 191-256.

Brand H., J.W. Koopmans, *Willem Lodewijk: stadhouder en strateeg* (Hilversum 2020).

Breuker, Philippus H., 'Over de Nadere Reformatie in Friesland', *Documentatieblad Nadere Reformatie* 25:1 (2001) 19-38.

Breuker, Philippus H., 'Court Culture in Seventeenth-Century Friesland', *Dutch Crossing* 18:2 (1994) 61-83.

Duindam J., 'Tussen tafellaken en servet. Het stadhouderlijk hof in dynastiek Europa', *Low Countries Historical Review* 124:4 (2009) 536-558.

Duindam, J., *Myths of Power. Norbert Elias and the Early Modern European Court* (Amsterdam 1995).

Elias, N., *Die höfische Gesellschaft. Untersuchungen zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie* (München 1969).

Groenveld, S., *De prins voor Amsterdam* (Bussum 1967).

Fruin, R., *Verspreide geschriften: Deel 8. Kritische studiën over geschiedbronnen. Deel 2. Historische schetsen en boekbeoordeelingen. Deel I.* (Den Haag 1903).

Huygens Resources,
<http://resources.huygens.knaw.nl/repertoriumambtsdragersambtenaren1428-1861/app/personen/7972> (geraadpleegd op 13-01-2022).

Janssen G., *Creaturen van de macht. Cliëntelisme bij Willem Frederik van Nassau* (Leiden 2005).

Janssen G., 'Leven als een graaf: Het hof van Willem Frederik (1613-1664) als particuliere onderneming', *De zeventiende eeuw* (2004) 20:1 15-26.

Kaaden J., 'Geschiedenis van de inheemse malaria in Nederland', *Infectieziekten Bulletin* 10:14 (2003) 388-393.

Keblusek M., *Vorstelijk vertoon. Aan het hof van Frederik Hendrik en Amalia* (Den Haag 1997).

Kooijmans L., *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau*. (Leeuwarden 2001).

Lindeboom G., *Geschiedenis van de medische wetenschap in Nederland* (2^e druk; Haarlem 1981).

Mörke O., '*Stadtholder' oder 'Staetholder'. die Funktion des Hauses Oranien und seines Hofes in der politischen Kultur der Republik der Vereinigten Niederlande im 17. Jahrhundert* (Münster 1997).

Nissen L., 'Staging the Nassau-Dietz Identity: Funerary Culture and Managing Succession at the Frisian Nassau Court in the Seventeenth Century', *The Court Historian* 25:1 (2020) 15-30.

Raeymaekers D., *One Foot in the Palace. The Habsburg Court of Brussels and the Politics of Access in the Reign of Albert and Isabella, 1598-1621* (Leuven 2013).